

UDK 616.89-008.434.5 ; 376.1-056.264

ISSN 035-2899, 37(2012) br.2 p.118-122

ПРОДОР ГОВЕЂЕ КУГЕ (PESTIS BOVINA) У СРБИЈУ 1849. ГОДИНЕ И ЊЕНО УСПЕШНО ЛОКАЛИЗОВАЊЕ

OUTBREAK OF CATTLE PLAGUE (PESTIS BOVINA) IN SERBIA IN 1849 AND ITS SUCCESSFUL LOCALIZATION

Брана Димитријевић

АКАДЕМИЈА МЕДИЦИНСКИХ НАУКА СРПСКОГ ЛЕКАРСКОГ ДРУШТВА

Сажетак: 1846. године у Влашким кнежевинама појавила се говеђа куга (pestis bovina). Већ 1847. године ова епидемија проширила се на турске провинције: Бугарску, Стару Србију, Босну. По обичају, турска власт није предузимала никакве противмере, док су у Румунији, у којој је убрзо уништен скоро сав сточни фонд, оне биле млаке и недовољне. За разлику од њих, ондашња (вазална) Србија и Аустрија успешно су одолевале овој зарази мерама профилактичке карантинске изолације. Бурне 1848. године ове мере су, због унутрашњих ратних сукоба, знатно попустиле у Аустрији, па је Србији запретила опасност и са севера. У Србији је говеђа куга избила крајем месеца априла (по јулијанском календару) у селу Бурдељ, потом у селу Ратково 20. маја, у Великој Врбици 28. маја, у Грабовици 5. јуна, у Малој Врбици 11. јула, у Радујевцу 11. септембра, у Кладову 15. октобра, у Каменици почетком новембра и у Кладушници средином новембра. Енергичним мерама Санитетског одељења Министарства унутрашњих дела и целокупне државне власти зараза је локализована, и сасвим угашена већ у јануару 1850. године. Од целокупног сточног фонда оболела једва трећина. Од оболелих животиња угинуло је нешто више од половине, што је, имајући у виду смртоносност ове заразе, леп успех.

Summary: In 1846 cattle plague (pestis bovina) appeared in the Principality of Vlashka (current Romania). By 1847 the epidemics spread to Turkish Provinces - Bulgaria, Old Serbia and Bosnia. As expected, the Turkish authorities did not take any counter measures; the measures taken in Romania, where soon almost all the cattle stock was destroyed, they were weak and insufficient. In contrast to this, the former (vassal) Serbia and Austria successfully fought back this contagious disease by taking prophylactic measures of quarantine isolation. During the turbulent year of 1848 these measures of control yielded in Austria due to internal conflicts, thus threatening Serbia from the north. Cattle plague broke out in Serbia at the end of April (according to the Julian calendar) in the village of Burdelj, then in Ratkovo on 20 May, in Velika Vrbica on 28 May, in Grabovica on 5 June, in Mala Vrbica on 11 July, in Radujevac on 11 September, in Kladovo 15 October, in Kamenica at the beginning of November and in Kladušnica in mid November. Due to the energetic measures taken by the Sanitary Department at the Ministry of Internal Affairs and the entire Government, the epidemics was first localized and then totally eliminated in January 1850. Barely one third of the cattle stock was contaminated. A bit more than a half of the contaminated cattle died, which could be considered as a success, taken into consideration the high mortality percentage of the epidemic.

РАД

Говеђа куга (pestis bovina) сматрана је за најопаснију сточну болест уопште. Епидемија која је 1711. године од истока ушла у Европу, продревши чак до Француске, Италије и Енглеске, уништила је за три године 1.500.000 говеди. Појавила се поново 1740. године поморивши у Холандији и Данској око 900.000 грла. Огромне

губитке у сточном фонду имала је и Аустрија. Говеђа куга била је главни разлог да се пред крај XVIII века оснују ветеринарске школе. Напредак у спречавању неометаног ширења ове смртоносне болести показаће се тек увођењем сточних карантина, тако да је говеђа куга сасвим ишчезла негде око 1890. године [1].
У обновљеној Србији карантини су установљени убрзо после добијања аутономије, а мере профилактичке карантинске изолације одиграле су пре-

судну улогу у заустављању куге (pestis) која се ширила из Турске, на границама Србије 1837. године.

Карантинске установе спадале су у надлежност Санитетског одељења Попечитељства унутерних дјела (Министарства унутрашњих послова), а биле су двојачке. Карантини (или контумаци) у нормалном смислу речи, и састанци. У карантинима би се задржавали људи, роба и животиње, онолико дуго колико би трајао прописани карантински испит, док су састанци били места састајања људи са обе стране границе, али под строго одређеним правилима. (Без непосредног контакта, у одајама за разговор, које су се звале парлаторије.) Сваки састанак био је потчињен оближњем карантину. Време карантинског испита одређивано је према тренутој епидемиолошкој ситуацији.

Извештајима о кретању зараза у суседним земљама санитарско одељење посвећивало је нарочиту пажњу [2]. Године 1846. Министарство унутрашњих дела долази до поузданих података да се у дунавским кнежевинама (Влашка, Молдавија) шири говеђа куга и да ова болест прети Србији. Знано се да ју је много теже искоренити него спречити. Стога Министарство 5. августа (по јулијанском календару) упозорава све политичко-административне власти, а преко ових и све становништво на претећу опасност. Разаслата су обавештења како се препознаје ова заразна сточна болест и како стоку одбранити од ње. У распису се строго налаже да се свим средствима мора учинити да се иста не одомаћи у Србији. Свим окружним властима се на угроженој граници наређује да свом својом енергијом врше утицај на кордонску стражу и читаво становништво пограничних области, како би се спречио сваки недозвољени контакт људи и животиња, а самим тим и свака могућност за уношење ове болести.

Окружне власти имају задатак да становништво исцрпно обавесте о знацима заразе и о мерама безбедности. Власт треба сваког појединца да упозори на његову велику одговорност, којој би се изложио ако би лакомисленошћу или чак злонамерношћу омогућио улазак и ширење ове заразе. Окружне власти такође морају да нареду да њима и одговарајућем средском начелнику без оклевања буде јављено свако разбољевање било ког говечета. Власт ће тада сходно околностима послати окружног лекара који ће детаљно испитати дотични случај и, уколико постоји сумња да

је то говече оболело од куге, предузеће се мере. По утврђивању случаја, окружна власт ће доставити Министарству опширан извештај, а заједно са својим лекаром наредити све потребне мере безбедности, међу којима у првом реду спада мера изолације.

Да би се олакшало препознавање говеђе куге, окружна власт мора да утврди да ли је оболело говече стигло из краја у којем постоји (само) опасност (подозрење) или већ влада куга. Потом треба да утврди симптоме који се обично могу опазити на оболелој или угинулој животињи.

Следи детаљан опис симптоматологије говеђе куге, уз детаљан опис обдукционог налаза. А потом наредба да се животиње угинуле од куге морају дубоко у земљу закопати, са све кожом, која се само изузетно може сачувати, али тек пошто се дезинфикује кречом.

Ветеринара у то доба у Србији још није било, (осим једног који беше и хирург), па је препознавање говеђе куге (и других сточних болести) спадало у задатке окружних физикуса, који опет листом сви нису били доктори медицине (лекари), већ су дужност окружних физикуса вршили и хирурзи, али и по који „употребљиви емпиричар“. Отуд и опширност ових наредби.

Пошто се, према извештају српског посланства у Букурешту, у месецу јулу говеђа куга све више ширила по Молдавији и већ је продрла у Влашку, а пошто је и радујевачки карантин потврдио баш овакво напредовање исте заразе, преко карантина Радујевац и Вршка Чука обустављен је слободан прелазак говеда и преузимање свежих говеђих прерађевина. У августу је ова мера проширена, па је наредба важила и за карантин у Алексинцу, јер је зараза почела да се шири и по Бугарској.

Наредне 1847. године усвојен је предлог да се због говеђе куге, на располагање сваком карантину додели најмање по још шест чувара, па је та ставка укључена у буџет. Те године је због непроверених вести и страха од говеђе куге, Аустрија обуставила промет говеда и свежих говеђих прерађевина преко Сремске Митровице, али је поменути спор убрзо изглађен, јер је српско Санитетско одељење поднело доказе да је у питању била бедреница (антракс) у неколико случајева у ваљевском и шабачком крају, а не говеђа куга.

Године 1848. из суседних области запретила је колера, али њен продор у Србију није могао бити спречен мерама карантинске изолације. Ни једној

држави, ни пре ни после тога, ово није пошло за руком. Опасност од говеђе куге је расла. У Румунији и Бугарској беше готово уништен сав сточни фонд. Стога су појачане већ постојеће мере безбедности: повећан је број пограничних караула, а саобразно томе и број стражара, док је становништво које је живело на сат времена од границе посебно упозоравано. Министарство се ипак није ослањало само на наређења и упозорења у погледу говеђе куге, већ је отпослало једног вишег политичког службеника у пограничне округе. Том службенику придружио се и окружни лекар из Ужица, магистар хирургије, дипломирани ветеринар Франц Бихеле.

Нестабилна политичка ситуација у Аустрији („Мађарска буна“) утицала је са једне стране на прилив избеглица у Србију, посебно из Баната, док је с друге стране утицала да мере карантинске одбране према Влашкој на аустријској страни попусте. Стога је српско Министарство унутрашњих дела било принуђено да нареди обустављање трговине говедима и свежим говеђим прерађевинама према „угарском Банату“, и да сходно томе затвори пожаревечки и крајински округ према Аустрији. Ова потоња мера донета је 16. маја 1849. године.

Али, катастрофа која се обрушила на Угарску неумитно се пренела и на Србију, нарочито у делу доњег Дунава, где беше велика навала избеглица, па се више није могло поуздано рачунати с поштовањем одбрамбених мера против говеђе куге. Тако се и десило да је у јуну крајинска окружна власт јавила да се код говеда појавила известна смртоносна болест, у области званој Кључ и то у селима Бурдељ и Ратково. Стога је Министарство тамо без оклевања отпослало комисију, састављену од окружних физикаса др. Медовића из Пожаревца, др. Машина из Ваљева и хирурга Бихелеа. Комисија је имала задатак да уз пуну подршку окружне власти у Неготину на лицу места а у наведеним селима утврди да ли је доиста реч о говеђој куги и да о томе Санитетском одељењу достави детаљан и брз извештај.

Ова комисија је после екстерне и интерне обдукције болесних и уинулих животиња констатовала да је реч о говеђој куги, која је у Србију стигла из Влашке, одакле је један становник Кључа из села Бурдељ, искористивши тамошњу збрку, тајно преко Дунава превезао два вола и свеже месо из села Кривина у Влашкој. Ови волови су се ускоро разболели и заразили

друге животиње. Зараза је стигла и преко Дунавом нанесених стрвина (насуканих на десној његовој обали) и у село Ратково.

Одмах после тога Министарство је наредило окружној власти да (карантински) изолује та два заражена села. Било је предузето: строго задржавање пописаних говеда на газдинствима којима припадају, изоловање оболелих животиња и њихово затварање на месту одређеном за болницу, строга изолација заражених села и карантинска изолација здравих суседних насеља са детаљним надзором, свакодневним прегледом целокупног пописаног сточног фонда итд.

Упркос свим овим мерама, зараза се до новембра проширила на села Велика Врбица, Грабовица, Мала Врбица, Радујевац, Кладово, Каменица и Кладушница. Министарство је због тога донело одлуку да се још пре зиме постави један још већи и строже затворен кордон око свих ових заражених насеља и око окружног града Неготина. Томе је погодовала и добра конфигурација терена.

Још пре него што је ова одлука била спроведена Министарство је на предлог начелника санитета (др Емериха Линденмајера) послало у угрожени крај заменика министра као ванредног државног комесара који је имао неограничену пуномоћ. Његов задатак је био да на лицу места против ове заразе предузме све хитно потребне кораке, а да о наређеним мерама извештава министарство.

Ова одлука показала се целисходном. Убрзо је могао бити примећен заокрет ка бољем. Добро смишљене мере се више нису млако спроводиле. Они немарни знали да ће уследити енергични прекор, а марљиви су били уверени да им је обезбеђена морална, чак и материјална награда.

Све је од тада добро функционисало и сви су од тада у највећој хармонији радили на томе да се најбрже могуће ослободе заразе, што је и постигнуто 20. марта наредне године, када је обзнањено је да је зараза престала.

Из главног ветеринарског извештаја [2] о овој зарази који је магистар хирургије и дипломирани ветеринар Бихеле поднео Министарству 15. априла 1850. године, издавамо:

1) да је говеђа куга у Србији избила крајем месеца априла у селу Бурдељ, потом у селу Ратково 20. маја, у Великој Врбици 28. маја, у Грабовици 5. јуна, у Малој Врбици 11. јула, у Радујевцу 11. септембра, у Кладову 15. октобра, у Каменици почетком новембра и у Кладушници средином

новембра. Сва ова места леже у близини Дунава у правцу Влашке.

2) да је ова зараза у свим овим местима имала три фазе: почетна фаза у трајању од 2 до 4 недеље, фаза врхунца у трајању од 3 до 4 недеље и фаза опадања у трајању од 3 до 5 недеља. Инкубација или време између избијања првих знакова болести и претходног контакта између животиња трајало је и у почетку и у фази опадања заразе 5 до 11 дана, а на врхунцу заразе 2 до 4 дана, али је такође било случајева да је болест избијала већ после 12 сати.

Следи даље детаљан опис симптоматологије и знакова болести, с типичним обдукционим налазом.

Предузете су следеће мере:

У тренутку када би се у једном насељу констатовала зараза, цело то место било би опасно кордонском стражом, која није дозвољавала пролаз ни људима без прописане дезинфекције. Сваки власник морао је да своју стоку надзире у сопственом дворишту – у стајама или под ведрим небом. Сваки саобраћај уз коришћење волова за вучу био је забрањен, све остале домаће животиње су изоловане од говеда или убијане. На безбедној удаљености од села подигнута је болница која је добила сопствени кордон и персонал. Одређен је и локалитет за реконвалесценцију и место за закопавање угинулих животиња. Заражено село подељено је у квартаве.

Сваком кварту додељен је надзорник, док је цело насеље надгледао главни надзиратељ.

Из још здравих насеља која су се налазила у суседству и оних већ заражених није смело да се „извезе“ ниједно говече нити његови сирови делови. Стада су смела да се воде на испашу само у правцу супротном од зараженог места. Током испаше била су под надзором инструираних патрола. Сваку особу која би се оглушила о ова наређења чекала је строга казна.

Из Бихерлеовог извештаја издвајамо још:

И по гашењу заразе у извесном насељу морао је бити одређен шестонедељни период карантинске изолације.

Примери су показали шта су све ове наређене мере биле у стању да постигну. Многи власници одржали су своја велика стада усред зараженог места захваљујући томе што су се тачно држали упустава о изолацији и немешању својих животиња са непознатим животињама и људима; затим о хигијени, прању са цеђи, закопавању и спаљивању свега што је сумњиво. У селима Велика Врбича и Грабовица читава стада од по 200 говеда захваљујући оваквим мерама остала су поштеђена.

Занимљиво је и ово: да стеоне краве током болести увек побаци, али да увек преживе заразу.

Укупан број говеда пре избијања заразе износио је 4.458; од тога је оболело: 1.676.

Угинуло је 1.035, а оздравило 641

Табела из Линденмајерових мемоара

Број говеда пре избијања заразе				Од тога оболело				Оздравило				Угинуло				Број говеда после истребљене заразе			
В	К	Т	У	В	К	Т	У	В	К	Т	У	В	К	Т	У	В	К	Т	У
2480	1384	594	4458	1022	509	145	1676	405	193	43	641	617	316	102	1035	1863	1068	492	3423

Легенда: В – Волви, К – Краве, Т – Телад, У – Укупно

ДИСКУСИЈА

Уз неизбежне разлике постоје и сличности између драматичне борбе против куге (pestis) 1837 и говеђе куге (pestis bovina) дванаест година касније, 1849. године. У оба случаја реч је о спречавању продора поменутих морија у Србију. Борба против куге 1837. године била је неуспоредиво тежа и замршенија, највише стога што су Турци тадашњу Србију сматрали делом своје територије (која је правно гледано то и била), и што су им, поврх тога, саме карантинске установе биле стране. Због свог устројства, већ саме по

себи, карантинске установе успоравају проток људи и добара, па је и међу Србима било не мало гунђања, док је подозрење Турака на моменте прелазило у параноју. У једном тренутку, чак, паша београдски хтео је да «превентивно» бомбардује Београд, мислећи да су карантини само увод у српску побуну. Највећи терет борбе против куге поднео је тада владар Србије кнез Милош Обреновић, искористивши на најбољи могући начин предности своје апсолутне, беспоговорне владавине. Карантини су се стварали, и побољшавали се, данас би смо рекли – «у

ходу», а по узору на аустријске контумаце, уз помоћ шефа земунског карантина доктора Нађа. Упркос томе, куга је, на тренутак, ипак продрла у Србију, али је мерама готово идентичним оним који ће касније бити примењене и за говеђу кугу, била локализована и угушена. Деценију касније Србија је што се санитарских установа тиче у бољем положају, али оно што задивљује је сарадња санитарских и државних власти. На први поглед, то је и природно, јер карантинска одбрана није само, и само, ствар санитета већ и читаве државе. Али је у овом случају карактеристично то да све иницијативе потичу од Санитарског одељења Министарства унутрашњих дела, а не, као десетак година раније од владара. Санитарско одељење, на челу са др Емерихом Линденмајером одлучује о доношењу ових или оних мера, које онда спроводи заједно с осталим државним органима. Истовремено, води се прецизна евиденција о броју оболелих, уинутих и прездравелих говеда, коју само десетак година раније није имао ко да води (о броју оболелих, помрлих и прездравелих становника Србије, за време борбе против куге). Нема, међутим, сумње да је Милошева енергична борба против куге оставила дубок траг у погледу искуства. Схваћено је да треба енергично дејствовати свим силама државне принуде, оштро кажњавати, али и награђивати. Остаће, међутим, нејасно зашто је само двадесетак година касније борба против говеђе куге вођена с много мање успеха. Године 1868. говеђа куга која је поново запретила их Влашке и «угарског Баната», појавила се у селу Врбица (као што се десило и 1849. године у истом том крају) да би се упркос свих предузетих мера проширила. Ова болест ће

се следећих година појављивати и у пограничним окрузима Црна Река (Зајечар), Књажевац (ранији Гургусовац) и Алексинац, додуше не с највећом жестином, али на већем пространству. Чак ни 1870. године говеђа куга није била потпуно потиснута и искорењена на том простору. Колико је овом потоњем неуспеху доприносило сазнање да је време карантинске одбране већ на измаку, а колико „остали фактори“, немогуће нам је да овом приликом расплићемо. Карантинска одбрана од заразних болести јесте и замршена и одговорна и скупа, али је од ње далеко скупљи продор сваке смртоносне морије. Па и дан дањи, могућност успостављања карантина озбиљно се разматра поводом ове или оне епидемије или пандемије. Током пандемије шпанске грознице, на пример, при крају Првог светског рата, и у првим годинама мира, која је поморила далеко више људи него поменути рат, само је Аустралији пошло за руком да се одбрани профилактичком карантинском изолацијом, али и њој само за неко време. Мимоишла су је прва два таласа, али је трећи, истина блажи од прва два, ипак, успео да продре и тамо [3]. Отуда упорна вишегодишња борба у то доба још увек вазалне Србије против говеђе куге заслужује дивљење.

ЛИТЕРАТУРА

1. Михаиловић В. Говеђа куга, *pestis bovina* у обновљеној Србији. Из: Из историје санитета у обновљеној Србији од 1804 – 1860: САНУ, Књига CLXXX, Одељење медицинског наука, Књига 4. Београд, 1951;180 – 213.
2. Линденмајер Е. Србија, њен развој и напредак у санитету (необјављени превод издања из 1874. године, Темишвар.)
3. Радусин М. Шпанска грозница (у рукопису)

Адреса аутора:

Брана Димитријевић
Академија медицинских наука
Српског лекарског друштва
Ђорђа Вајферта 72
11 118 Београд

e-mail : brana.dimitrijevic@gmail.com

Рад примљен: 22. 05. 2012.
Рад прихваћен: 22. 06. 2012.
Електронска верзија објављена: 12. 11. 2012.